

УДК 37.091.32:811.161.2]:37.014.3:001.985
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-1-30>

Галина БОНДАРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-8552-0387
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри української філології та журналістики
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(Северодонецьк, Луганська область, Україна) galyna.p.bondarenko@gmail.com

СУЧАСНИЙ УРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ НУШ

У статті проаналізовано поняття «сучасний урок української мови», «технологія сучасного уроку української мови», «дидактична структура уроку», «методична структура уроку». Визначено функції та форми організації уроку української мови в контексті НУШ та вимоги до проектування структури уроку української мови в системі особистісно орієнтованого навчання на засадах педагогіки партнерства та компетентнісного підходу.

Висвітлено сутність уроку як дидактичного поняття, трансформацію понять «сучасний урок», «сучасний урок української мови», «технологія сучасного уроку української мови», «теорія і практика сучасного уроку української мови».

Встановлено загальнопедагогічні, дидактичні, психологічні та гігієнічні вимоги до сучасного уроку української мови.

Обґрунтовано необхідність модернізації сучасного уроку української мови у зв'язку з реформуванням системи загальної середньої освіти відповідно до Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Державного стандарту базової середньої освіти, Концепції «Нова українська школа», Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, що передбачають не лише зміни в освітньому середовищі шкіл, запровадження нових освітніх стандартів, підвищення вимог до педагогічних кадрів, перехід до компетентнісного навчання, а й трансформацію педагогічної комунікації учасників освітнього процесу на засадах принципів дитиноцентризму та педагогіки партнерства, створення в ЗСО атмосфери взаємної поваги одне до одного, взаємодії, довіри та підтримки.

Доведено, що сучасний урок української мови в контексті НУШ потребує модернізації на рівні методичної структури шляхом активнішого використання інтерактивних технологій та інформаційно-комунікаційних технологій, що підвищують ефективність роботи вчителя та уможливають індивідуальний підхід до навчання.

Ключові слова: урок, сучасний урок української мови, НУШ, педагогіка партнерства, дидактична структура уроку, методична структура уроку.

Galina BONDARENKO,
orcid.org/0000-0001-8552-0387
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Philology and Journalism
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(Severodonetsk, Luhansk region, Ukraine) galyna.p.bondarenko@gmail.com

MODERN UKRAINIAN LANGUAGE LESSON IN THE NUS CONTEXT

The article analyzes the concepts of the 'modern Ukrainian language lesson', 'technology of the modern Ukrainian language lesson', 'didactic structure of the lesson', 'methodical structure of the lesson'. The paper outlines the functions and forms of the Ukrainian language lesson in the NUS context and the requirements for designing the structure of the Ukrainian language lesson in the personality-oriented education based on the pedagogy of partnership and competence approach.

The author describes the essence of a lesson as a didactic concept, transformation of such concepts as 'modern lesson', 'modern Ukrainian language lesson', 'technology of the modern Ukrainian language lesson', 'theory and practice of the modern Ukrainian language lesson'.

General pedagogical, didactic, psychological, and hygienic requirements to the modern Ukrainian language lesson are established.

The work proves the necessity to update the modern Ukrainian language lesson due to the reforming the system of general secondary education according to the Laws of Ukraine 'On Education', 'On Complete General Secondary Education', the State Standard of Basic Secondary Education, the 'New Ukrainian School' Concept, the Concept of State Policies in the Field of Reforming General Secondary Education 'New Ukrainian School' up to 2029. They provide not only changing the educational environment of schools, implementing new educational standards, increasing requirements for teachers, transiting to competence training but also transforming pedagogical communication of teachers and school students based on the principles of child-centeredness and the pedagogy of partnership, creating an atmosphere of mutual respect, interaction, trust, and support.

The paper proves that the modern Ukrainian language lesson in the NUS context requires updating at the level of methodical structure by more active using of interactive technology and ICT that increase the efficiency of teachers and provide an individual approach to learning.

Key words: lesson, modern Ukrainian language lesson, NUS, pedagogy of partnership, didactic structure of the lesson, methodical structure of the lesson.

Постановка проблеми. Реформування системи загальної середньої освіти відповідно до Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Державного стандарту базової середньої освіти, Концепції «Нова українська школа», Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року передбачає не лише зміни в освітньому середовищі шкіл, запровадження нових освітніх стандартів, підвищення вимог до педагогічних кадрів, а й трансформацію педагогічної комунікації учасників освітнього процесу на засадах принципів дитиноцентризму та педагогіки партнерства. У закладах середньої освіти має запанувати атмосфера взаємної поваги одне до одного, взаємодії, довіри та підтримки.

Згідно з Концепцією «Нова українська школа» (НУШ) випускник ЗСО має бути «цілісною, усебічно розвиненою особистістю, здатною до критичного мислення, патріотом, який поважає гідність і права людини, інноватором, здатним змінювати навколишній світ і вчитися впродовж життя» (Концепція НУШ, 2016:10). Задля досягнення цієї мети педагогіку наставництва має змінити педагогіка партнерства, побудована на співпраці між учителем та учнями, що реалізується через ігри, соціальні та дослідницькі проекти, експерименти тощо. Суттєво має оновитися освітнє середовище, зокрема через активне застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, що підвищують ефективність роботи вчителя та уможливають індивідуальний підхід до навчання. Проте навіть за умов докорінного оновлення підходів до загальної середньої освіти основною формою організації навчальної діяльності в ЗСО продовжує залишатися урок, а отже, усталена десятиліттями структура уроків української мови так само потребує перегляду й певної модернізації.

Аналіз досліджень. Урок як основну форму навчально-виховного процесу одного й того ж колективу учнів за певною програмою активно розглядали й розглядають дидакти й лінгводидакти (О. Біляєв, О. Горошкіна, Т. Окуневич, В. Онищук, Л. Пироженко, М. Пентилюк, М. Поздняков, О. Пометун, Л. Рожило, О. Текучов, С. Чавдаров тощо). Дослідження зазначених науковців охоплюють широке коло питань, таких як: типологія уроків української мови (О. Білев, С. Чавдаров, В. Онищук), вимоги до уроку української мови (М. Поздняков, О. Текучов), характеристики сучасного уроку української мови (О. Горошкіна, Л. Рожило), структурні елементи сучасного уроку

української мови (О. Білев, М. Пентилюк); змістове наповнення уроку української мови (О. Горошкіна, Т. Окуневич); технологічний аспект уроків української мови (М. Пентилюк, Т. Окуневич), нетрадиційні і традиційні типи уроків української мови (Л. Пироженко, О. Пометун) тощо. Проте, враховуючи реформування середньої загальної освіти відповідно до концепції НУШ, перехід на новий стандарт базової середньої освіти, оновлення змісту навчання української мови в ЗСО згідно з предметними модельними програмами, запровадження яких нині активно обговорюється громадськістю, необхідно переглянути вимоги до структури і методологічного наповнення уроку української мови в контексті НУШ, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати поняття «сучасний урок української мови», «технологія сучасного уроку української мови», «дидактична структура уроку», «методична структура уроку»; визначити функції та форми організації уроку української мови в контексті НУШ; встановити вимоги до проектування структури уроку української мови в системі особистісно орієнтованого навчання на засадах педагогіки партнерства та компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Однозначно визначити сутність уроку як дидактичного поняття досить складно, оскільки таке визначення має охоплювати надто велику кількість компонентів. Найбільш розповсюджене визначення: «урок – це логічно закінчений, цілісний, обмежений визначеними межами відрізок навчально-виховного процесу» (Пентилюк, 2015: 248). Нині урок розглядається не тільки як діяльність учителя, іншими словами, як форма навчання, а й як діяльність учня. Учень розглядається як співучасник освітнього процесу, його активний творець, «потреби та інтереси якого враховано, а також забезпечено неупереджене й справедливе ставлення до його досягнень» (Концепція НУШ, 2016: 17). У зв'язку з цим лінгводидакти намагаються модернізувати як саме поняття уроку, так і вимоги до нього. Саме тому останнім часом термін «урок» все активніше витісняється терміном «сучасний урок». Під сучасним уроком дидакти розуміють таку форму навчання, яка своїми цілями (освітньою, розвивальною, виховною), змістом, структурою та методами проведення відповідає найновішим вимогам теорії і практики навчання в школі і є високоефективною (Біляєв, 1981: 20).

Сучасний урок української мови визначають як «поліфункціональне багатоаспектне явище в навчально-виховному процесі, яке характеризу-

ється низкою особливостей» (Пентилюк, 2004: 78), найважливішими серед яких є: виховання мовної особистості, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, мовленнєва спрямованість, моральне, естетичне та етичне виховання, вивчення мовного матеріалу на текстовій основі, оптимальне співвідношення теорії і практики, реалізація внутрішньо- і міжпредметних зв'язків, розширення й систематизація знань, умінь і навичок.

У подальших дослідженнях М. Пентилюк оновила поняття «сучасного уроку», ввівши поняття технології уроку, тобто системного підходу до навчального процесу, який охоплює всі основні аспекти системи уроків – від постановки цілей до конструювання навчального процесу, до перевірки його ефективності і планування навчально-пізнавальної діяльності учнів (Пентилюк, Окуневич, 2007: 38). При цьому, на думку І. Кучеренко, «поняття «технологія» в теорії і практиці сучасного уроку української мови має розглядатися у проекції дій суб'єктів педагогічного процесу (вчителя й учня), які, з одного боку, підпорядковані дотриманню алгоритмізованих дій, норм і правил, а з іншого – творчо й імпровізовано здійснюють педагогічну діяльність задля досягнення запланованого результату» (Кучеренко, 2018: 11), забезпечуючи тим самим невимушеність педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу. Тобто технологічність уроку розглядається лише як алгоритм педагогічної діяльності вчителя на уроці, що передбачає дотримання таких етапів, як мотивація й організація навчальної діяльності, цілевизначення і проектування результатів навчальної діяльності, застосування лінгводидактичного інструментарію, моніторинг і корекція якості навчальної діяльності, рефлексія, які він має наповнити конкретним змістом, виходячи з мети і завдань самого уроку. При цьому технологічність не виключає, а лише доповнює решту ustalених вимог до сучасного уроку української мови, які й донині не втратили актуальності.

Більшість лінгводидактів висувають чотири блоки вимог до сучасного уроку української мови: загальнопедагогічні, дидактичні, психологічні, гігієнічні. Стисло розглянемо кожен із блоків.

Загальнопедагогічні вимоги передбачають пріоритет особистості учня, урахування його вікових та індивідуальних особливостей, застосування принципів індивідуалізації та диференціації, а також систематичності контролю за якістю знань і умінь учнів, результативності уроку, тобто позитивних змін у навчальних досягненнях учнів, науковості – відповідності змісту матеріалу ustalеним досягненням науки.

Дидактичні вимоги регламентують педагогічну доцільність добору різноманітних засобів і прийомів навчання для кожного етапу уроку, практичну спрямованість на формування культури усного й писемного, діалогічного й монологічного мовлення, застосування раціональних способів вивчення й закріплення нового матеріалу, доречне застосування проблемного вивчення матеріалу чи введення інтерактивних та інноваційних технологій.

Психологічні вимоги передбачають створення на уроці атмосфери вимогливості й доброзичливості, всебічного заохочення навчальних зусиль учнів, відповідності навчальних завдань віковим особливостям школярів.

Гігієнічні вимоги визначають не лише дотримання технічних показників, таких як температурний режим, освітлення приміщення, свіжість повітря в класній кімнаті, чистота дошки тощо, а й гігієну навчальної роботи: чергування усних і письмових завдань, запобігання перевантаженню і стомлюваності школярів тощо.

Можемо констатувати, що зазначені вище вимоги не втратили своєї актуальності й у контексті запровадження Концепції НУШ та Державного стандарту базової середньої освіти, оскільки не суперечать засадничим принципам згаданих документів. Проте потребують певного уточнення й доповнення.

Відповідно до концепції НУШ кожен навчальний предмет має забезпечити формування десяти ключових компетентностей, зміст яких конкретизовано з урахуванням контенту відповідної дисципліни, зокрема української мови. Це спілкування державною мовою, спілкування іноземними мовами (виявляти в текстах іноземні слова і пояснювати їх значення та правопис), математична компетентність (виокремлювати головну й другорядну інформацію, будувати гіпотези), компетентності в природничих науках (швидко й ефективно шукати інформацію про довкілля, визначати роль природи в житті людини), інформаційно-цифрова компетентність (застосовувати ІКТ для створення, пошуку, обробки й обміну інформацією), уміння учитися впродовж життя (використовувати різні види читання, поповнювати власний словниковий запас), соціальні та громадянські компетентності (грамотно висловлювати власну позицію, співпрацювати з іншими), підприємливість (представляти власні ідеї та ініціативи), загальнокультурна грамотність (дотримуватися норм української літературної мови та мовленнєвого етикету), екологічна грамотність (застосовувати комунікативні стратегії для протистояння маніпулятивним впливам).

Усі перелічені компетентності однаково важливі й поєднані спільним умінням, що становить наскрізну компетентність: «читати і розуміти прочитане, висловлювати думку усно і письмово, критично мислити, обґрунтовувати позицію, виявляти ініціативу, творити, вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення, конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, співпрацювати в команді» (Концепція НУШ, 2016: 12).

Забезпечити формування означених компетентностей, на нашу думку, можна й за умови дотримання усталеної структури сучасного уроку без зміни його дидактичної структури, тобто дотримання встановленого загального алгоритму уроку, який закріпився в лінгводидактиці: повідомлення теми, мети і завдань уроку; мотивація навчальної діяльності учнів; сприймання, осмислення і засвоєння нового матеріалу; узагальнення і систематизація; рефлексія. Причому порядок структурних елементів не є сталим, і вчитель може його змінювати залежно від типу уроку. У практиці навчання зазначені структурні компоненти реалізуються через конкретні види діяльності, систему вправ, способи пояснення матеріалу і перевірки рівня засвоєння знань, тобто методичну структуру уроку. Саме вона і потребує оновлення задля досягнення завдань НУШ, передусім розвитку критичного мислення, навичок мислення високого рівня, індивідуалізації процесу навчання, створення на уроці атмосфери взаємодопомоги і взаємодії. Тобто методичний арсенал уроку має збагатитися елементами проблемного навчання, ігрових технологій, інтерактивних технологій, інформаційних технологій та мультимедійних засобів навчання.

Проблемний виклад навчального матеріалу може застосовуватися на будь-якому етапі уроку, ефективно поєднуватися з бесідою чи спостереженням над мовою. Принципи такого опрацювання навчального матеріалу повністю відповідають засадам концепції НУШ, таким як: розвиток мислення і позитивного ставлення до здобуття знань; формування наукового світогляду, критичного сприйняття інформації, почуття впевненості у власних силах, навичок дослідницької діяльності. Позитивним є те, що учень не отримує готові знання, а з допомогою вчителя (принципи партнерства й розподіленого лідерства) самостійно здобуває необхідні знання, що робить їх надзвичайно міцними.

Ігрові технології активізують позитивні емоції та емоційну пам'ять, забезпечують мимовільне запам'ятовування мовного матеріалу, створюючи

на уроці атмосферу розкутості й задоволення від процесу здобуття знань (НУШ), що так само забезпечує реалізацію принципу психологічного комфорту, змінює погляди на оцінювання власної діяльності та діяльності однокласників (НУШ). При цьому це може бути не лише складна рольова гра, яка потребує ретельної попередньої підготовки, а й навчальне завдання, подане в ігровій формі, учасниками якого можуть бути учитель та учні, учень і клас або учні між собою. По суті, «вправи, спрямовані на засвоєння і осмислення знань у жвавій, приємній атмосфері» (Нісімчук, 2000: 128). Такі невеличкі ігрові хвилини варто включати в структуру кожного уроку з метою розширення словникового запасу та розвитку комунікативних навичок школярів.

Інтерактивні технології сприяють розвитку соціальних навичок школярів, забезпечують реалізацію принципу розподіленого лідерства (НУШ), коли в динамічних умовах виконання ігрового завдання кожен учень може відчути себе як лідером, так і виконавцем. Для цього не варто застосовувати складних технологій, наприклад ситуативного моделювання чи опрацювання дискусійних питань. Доречніше звертатися до менш часозатратних способів інтерактивної взаємодії, які можна включати практично в кожний урок, наприклад технологій кооперативного чи колективно-групового навчання.

Технології кооперативного навчання – спосіб спільного розв'язання проблем із застосуванням парної і групової роботи учнів, об'єднаних єдиною навчальною метою. Найбільш ефективним застосування таких технологій є на етапі застосування знань, умінь і навичок, коли учні, працюючи в парах, разом з'ясовують незрозуміле, коригують знання один одного. Наприклад, робота в парах, ротаційні змінювані трійки, карусель тощо.

Технології колективно-групового навчання передбачають поєднання фронтальної роботи всього класу з роботою малих груп. Найбільш доцільно застосовувати ці технології під час розв'язання проблемних завдань, які потребують критичного узагальнення вивченого матеріалу і продукування на цій основі самостійних рішень. Наприклад, мозковий штурм, аналіз ситуації тощо.

Інформаційні технології та мультимедійні засоби навчання, на думку авторів НУШ, мають «суттєво розширити можливості педагога, оптимізувати управлінські процеси, таким чином формуючи в учня важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності, зменшити цифровий розрив між вчителями та учнями покоління Z» (Концепція НУШ, 2016: 12). Урок із використанням

мультимедіа стає цікавішим для учня, а тому й ефективнішим для засвоєння знань, дає можливість використовувати наочність вищого рівня – відеоматеріали, анімацію, динамічні таблиці, рухливі алгоритми про процес народження правила, що дає змогу швидко запам'ятати, а інколи й побачити те, що в реальному житті недоступне. Також активне залучення школярів до створення презентацій розвиває креативність і репрезентативні навички, а отже, забезпечує формування здатності навчатися впродовж життя (НУШ). Проте, застосовуючи мультимедіа на уроках української мови, варто пам'ятати про почуття міри, не перенасичувати навчальний процес візуальними ефектами, дидактично виправдано вводити їх у структуру уроку лише як засіб увиразнення найважливіших етапів засвоєння навчального матеріалу, а не як постійний відеоряд, який буде відволікати від засвоєння потрібної інформації.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає нам змогу констатувати, що, незважаючи на спроби інноваційного реформування системи середньої загальної освіти, урок як кла-

сична форма організації навчальної діяльності залишається стрижнем освітнього процесу в ЗСО. Не втрачають актуальності вимоги до дидактичної структури уроку, висвітлені в роботах провідних лінгводидактів минулого і нинішнього століть. Проте суттєвого оновлення потребує методична структура уроку шляхом активнішого застосування елементів проблемного навчання, ігрових технологій, інтерактивних технологій, виправданого залучення можливостей інформаційних технологій та мультимедійних засобів навчання. Активне введення до структури сучасного уроку української мови зазначених технологій сприятиме реалізації на практиці засадничих положень Концепції НУШ.

Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів проблеми. Потребують подальшого удосконалення методичні розробки із запровадження інтерактивних та інноваційних технологій на уроках української мови, збагачені практичними завданнями, які допоможуть учителям української мови реалізувати багатющий теоретичний матеріал з інноваційної педагогіки та педагогіки партнерства у практиці навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. Київ: Рад. Школа, 1981. 176 с.
2. Концепція «Нова українська школа». Київ: МОН, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Кучеренко І. Технологічний аспект вивчення української мови. *Дивослово*. 2018. № 6. С. 9–15.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М.І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.
5. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2000. 368 с.
6. Пентиліук М.І., Окуневич Т.Г. Сучасний урок української мови. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М.І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.

REFERENCES

1. Biliaiev O.M. Suchasnyi urok ukrainskoi movy [A modern lesson of the Ukrainian language]. Kyiv: Rad. Shkola, 1981. 176 s. [in Ukrainian]
2. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola» [The concept of the "New Ukrainian School"]. Kyiv: MON, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian]
3. Kucherenko I. Tekhnolohichnyi aspekt vyvchennia ukrainskoi movy [Technological aspect of studying the Ukrainian language]. *Dyvoslovo*. 2018. № 6. S. 9-15. [in Ukrainian]
4. Methodyka navchannia ukrainskoi movy v serednikh osvitnikh zakladakh [Methods of teaching the Ukrainian language in secondary schools] / za red. M.I. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit, 2004. 400 s. [in Ukrainian]
5. Nisimchuk A.S., Padalka O.S., Shpak O.T. Suchasni pedahohichni tekhnolohii: Navchalnyi posibnyk [Modern pedagogical technologies: Textbook]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Prosvita», 2000. 368 s. [in Ukrainian]
6. Pentyliuk M.I., Okunevych T.H. Suchasnyi urok ukrainskoi movy [A modern lesson of the Ukrainian language]. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osнова», 2007. 176 s. [in Ukrainian]
7. Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi lnhvodydaktyky: navch. Posib [Dictionary-reference book on Ukrainian language didactics: textbook] / za red. M.I. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit, 2015. 320 s. [in Ukrainian]